

ARANY KRISZTINA

Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) 2015-ben csatlakozott szakmai partnereként a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Felelős Államtitkársága által vezetett, szakmailag az Országos Széchényi Könyvtár által koordinált Mikes Kelemen Programhoz. A levéltár feladata a program levéltárszakmai koordinációja. Ez a gyakorlatban a felajánlott emigrációs levéltári iratanyagokkal kapcsolatos feladatok ellátását jelenti. A program keretében végzett munkánk ennek megfelelően összetett: feladatunk a program által kiküldött kutatókkal történő folyamatos kapcsolattartás, a terepmunkájuk segítése, a látókörbé kerülő iratanyagok véleményezése, valamint a beérkező iratanyagok fogadása, rendezése, jegyzékelése, elhelyezése, illetve lehetőségeinkhez mérten a beérkezett iratanyagok tudományos igényű feldolgozása. Az államtitkárság támogatásának köszönhetően a program keretében két külsős munkatársat foglalkoztatunk, emellett öt további levéltáros dolgozik időarányosan a programmal kapcsolatos feladatokon a már meglévő munkakörükön túl. Az MNL Országos Levéltára emigrációs, illetve tágabb értelemben vett hungarika-iratgyűjtése azonban nem új feladat, több évtizedre visszanyúló törvény által szabályozott szakmai tevékenység.

Az MNL hungarikagyűjtésre vonatkozó feladatait szabályozó jogi háttér

A Magyar Nemzeti Levéltár törvény által előírt kötelessége a külföldön, köz- és magángyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok feltárása, nyilvántartása, indokolt esetben másolatban, illetve eredetiben történő gyűjtése.¹ A törvény értelmében a Magyar Nemzeti Levéltár

- feltárja,
- nyilvántartja és
- gyűjti (másolatban beszerzi vagy megvásárolja) a magyar vonatkozású külföldi levéltári anyagot.

A levéltár gyűjtőkori munkáját szabályozó rendelet szerint pedig

- „A levéltár az őrzésében lévő levéltári anyag forrásértékének gazdagítása céljából a maradandó értékű magániratot
 - megvásárolhatja,
 - ajándékként elfogadhatja,
 - ingyenes letétként megőrizheti,
 - más, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló törvény szerinti közgyűjteménytől (a továbbiakban: közgyűjtemény) átveheti a gyűjtőköréhez igazodóan, valamint
- a más tulajdonában vagy birtokában őrzött levéltári anyagról tartós levéltári megőrzést lehetővé tevő technikával másolatot készíttethet, és azt állományába veheti.”²

A magyar vonatkozású külföldi levéltári anyag, röviden levéltári hungarika, vagy csak egyszerűen hungarika jogi definícióját az alábbiakban határozták meg:

- „Magyar vonatkozásúnak tekintendő az a levéltári anyag, amely történeti értékű adatokat tartalmaz:
 - a mindenkori Magyarország területére, népességére, lakosaira, politikai, igazgatási, igazságszolgáltatási, társadalmi, gazdasági stb. viszonyaira, tudományára, kultúrájára stb.
 - a mindenkori Magyarországnak, illetőleg lakóinak és a külföldnek illetőleg külföldieknek kapcsolataira,
 - a külföldi államoknak, szervezeteknek és lakosoknak, a mindenkori Magyarországot vagy területén élt (működött) lakosokat (szerveket) illető nézeteire és tevékenységére,
 - jelentős, külföldön élt, illetőleg élő magyarországi származású személyekre, azok tevékenységére, végül
 - a külföldön élt vagy élő magyar népcsoportokra.”³

¹ A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény (továbbiakban Ltv.) 17. § (2) d) pontja.

² 27/2015. (V. 27.) a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló EMMI rendelet 14. §.

³ 205/1971. MM-MTA számú utasítás. A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt (röviden: Hungarikum-

Ez utóbbit a külföldi magyar emigrációs iratanyagok kapcsán az egyre hangsúlyosabban felmerülő iratmentés szükségessége különösen indokolja, tekintettel arra, hogy a 20. századi magyar emigráció létszáma évről évre fogyatkozik.

Jelenleg az MNL-en kívül más magyar közgyűjtemények is folytatnak iratfeltáró és iratmentő munkát külföldön őrzött magyar vonatkozású iratanyagok kapcsán. Az elmúlt évtizedekben ezen a téren kiemelkedő eredményeket értek el az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárai, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum. Ezek az intézmények általában a szakágazati profiljuknak megfelelő, a gyűjtőkörükbe illő iratanyagokat gyűjtnek, de tekintettel az eseti átfedésekre, nagy szükség lenne a jövőben iratfeltáró és iratmentő tevékenységük, tevékenységünk hatékonyabb összehangolására. Az intézmények közti feladatok összehangolását, az egyes intézmények tervszerű és a saját, valamint más intézmények gyűjtőkörét is figyelembe vevő feltáró, állománygyarapító, iratmentő munkáját jelentős mértékben elősegítheti a törvényben is előírt teljes körű nyilvántartás létrehozása.⁴ Ezért is hasznos az MNL érvényben lévő Hungarikastratégiájában szereplő, a külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyag nyilvántartására vonatkozó Hungarikakataszter kiépítése. A kataszter-bejegyzések feltöltése a levéltári elektronikus nyilvántartási rendszerbe a közelmúltban megkezdődött.⁵ Ezek az MNL online iratkereső felületén (scope Query) megjelenő bejegyzések tájékoztatást nyújtanak az érdeklődők, kutatók számára a külföldi közgyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású iratanyagok létezéséről, kutathatóságáról, megkönnyítve ezzel a kutatóutakhoz, feltáró utakhoz nélkülözhetetlen előzetes információgyűjtést. Korábbi tapasztalataink alapján, esetenként szervesen összetartozó iratgyűjteményeket több közgyűjtemény és esetleg magánszemély őriz megosztva, a nyilvántartás segítségével ezekről az anyagokról teljes körű áttekintést lehet majd kapni.

Az MNL korábbi emigrációs iratmentő projektjei

Az MNL hagyományosan kiemelt figyelmet szentel az emigrációban keletkezett levéltári anyagokkal kapcsolatos iratmentéseknek is. Már a 19. század második felében fontos feladatként jelentkezett az 1848–49-es menekültek emigrációs hagyatékainak hazahozatala.⁶ Kiemelt jelentőségű a Kossuth- és a Klapka-gyűjtemény, de emellett fontos egyéb gyűjtemények is hazakerültek Magyarországra a múlt század utolsó

törvény) 2012 tavaszán fogadta el az Országgyűlés. Ez a törvény a levéltári anyagokat is felsorolja a védendő nemzeti értékek között.

⁴ Ltv. 17. § (2) d) pontja.

⁵ Lásd kanadai hungarikakataszter bejegyzésekre példaként az MNL OL online iratkereső felületén (scope Query) az alábbi linket: <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?ID=4086131> (Utolsó letöltés: 2017. november 2.)

⁶ MNL OL - 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye (1549–1998) ezen belül a teljesség igénye nélkül R 75 Irányi Dániel (1849–1894); R 5 Batthyány Kázmér (1845–1850); R 14 Bem József (1844–1869); R 23 Dembinski Henrik tábornok (1849–1852); R 87 Kmety György (1828–1865); R 211 Türr István (1825–1907).

éveitől kezdve.⁷ A nagyobb emigrációs hullámok között egészen az utóbbi évekig ez volt a legjobban dokumentált időszak levéltári anyagunkban.

Az elmúlt évtizedben azonban egyre gyakrabban keresték meg az MNL OL-t külföldi magyar közösségek tagjai azzal a szándékkal, hogy iratanyagaikat levéltári őrzésbe adják. A levéltár igyekezett lehetőségeihez mérten megfelelni ennek az igénynek az NKA Ithaka pályázatai keretében általános feltáró és célzott iratmentő projektekkel.⁸ Az elmúlt években az MNL OL elsősorban külsős, pályázati forrásból finanszírozott célzott iratmentési projekteket végzett külföldön, mely projektek a feladat természetéből adódóan, különösen tege-rentúli célpontok esetén, igen költségesek voltak és sok gyakorlati problémát vetettek fel mind a helyszíni feltárás, mind az átvett iratanyagok szállítása kapcsán.⁹ A pályázati források keretében azonban, bár kiírásuk feltételeiben kétségtelesen rugalmasan alkalmazkodtak a változó lehetőségeinkhez, kiterjedt helyi kapcsolatrendszerre támaszkodó, szisztematikus iratmentésre nem nyílt lehetőség, ezért az MNL nagy örömmel fogadta a lehetőséget a Mikes Kelemen Programhoz történő csatlakozásra.

A Mikes Program levéltári koordinációjának első két éve – eredmények és tapasztalatok

Az eddig beérkezett szállítmányok adatai alapján az eddigi két „Mikes” év eredményeként mintegy 200–250 „doboznyi”, azaz, levéltári terminológiával élve, becslésünk szerint mintegy 30 iratfolyóméter anyaggal gazdagodott a nemzeti levéltár és a közös múlt. Ez jelentős mennyiségű, sokszínű, változatos iratanyag, amelynek rendezése, feldolgozása, mintaalványozása jelenleg is folyik.¹⁰ Egyes iratanyagok, mint az Ausztráliából hazaérkezett Seyper család iratanyaga, pedig már az MNL online iratkeresőjében (scope Query) is látható, kutathatók.¹¹

⁷ *Iványi Emma*: Klapka György iratai 1848–1892. Párizsban élő unokájának ajándéka. *Levéltári Közlemények*, 40 (1969) 245–270.; *Nyulásziné Straub Éva*: A Kossuth-levéltár és története. *Levéltári Közlemények*, 65 (1994) 107–117.

⁸ A pályázati beszámolók Hungarikajelentés száma: MNL OL - X 10811 - HJ-225. Reisz T. Csaba és Kovács Eleonóra (MNL OL) 2013. évi NKA ITHAKA ösztöndíjjal támogatott amerikai (USA) kutatása összefoglalója elérhető http://mnl.gov.hu/kozadat/tevekenyseg_mukodes/palyazati_beszamolok/ithaka_program_2013.html; MNL OL - X 10811 - HJ-222. Dr. Kollega Tarsoly István és Kovács Eleonóra (MNL OL) 2014. évi NKA ITHAKA ösztöndíjjal támogatott amerikai (Kanada) kutatása összefoglalója elérhető http://mnl.gov.hu/kozadat/tevekenyseg_mukodes/palyazati_beszamolok/ithaka_program_2014.html; MNL OL - X 10811 - HJ-221. Kurecskó Mihály és Avar Anton (MNL OL) 2014. évi NKA ITHAKA ösztöndíjjal támogatott amerikai (USA) kutatása.

⁹ *Kovács Eleonóra* (MNL OL): Amerikás magyarok iratainak hazatérése. Előadás. A Magyar Napok 2015 – Nyugati magyar diaszpóra című rendezvény sorozaton (Veszprém, 2015. március 19–28.) a Nemzeti Kulturális Alap Ithaka programjának bemutatása címmel, 2015. március 25-én megrendezett konferencián. A szerző szíves közlése.

¹⁰ MNL OL - P 2343. Torontói Magyar Ház. Torontói Magyar Ház földrajzi helynevekkel ellátott dobozai – Előzetes feltárás, Áttekintő jegyzék, Rendezési terv, készítette Bakó Zsigmond, ad MNL OL 03/595/2016.

¹¹ Lásd az MNL online iratkereső felületén (scope Query) az alábbi linket <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?ID=4494439>. (Utolsó letöltés: 2017. november 2.)

A Mikes Kelemen Program első két évének mérlegét megvonva elmondható, hogy a beérkezett és várhatóan beérkező iratanyag mind mennyiségileg, mind minőségileg meghaladta várakozásainkat. Az első év jellemzően kisszámú, nagy terjedelmű gyűjteményeket eredményezett. Ennek következményeként folyamatosan jelentős iratanyag-feltáró munkát végzünk. Ez ugyan az állományba vételt jelentősen lassítja, ugyanakkor sokoldalú és részletes képet nyújt a nagyobb tengerentúli magyar közösségek életének számos vetületéről, tehát alapvető forrásnak tekinthető a közösségek történetének és általánosságban a külföldi magyar közösségek történetének dokumentálására. A második évben beérkezett kisebb, de jelentős történeti értékkel bíró személyes hagyatékok jól illeszkednek ehhez a korábban beérkezett, a gyűjtemény alapját képező iratanyaghoz, és arról tanúskodnak, hogy a Mikes program elnyerte kitartásával külföldön élő honfitársaink bizalmát. Szintén fontos eredményként értékelhető, hogy a két szakmai partner programban való részvétele lehetőséget ad a magyarországi közgyűjtemények számára a tengerentúli magyar közösségekkel történő kapcsolataik bővítésére, a diaszpórában őrzött, kiemelt történeti jelentőségű iratok megőrzésének biztosítása terén, az emigrációs közösségek igényeinek tiszteletben tartásával.

Tapasztalatunk szerint nagyon változatos, vegyes tartalmú gyűjtemények keletkeztek a diaszpórában. Az iratanyag évköri megoszlása alapján egyértelműen a 20. század második felében, főként a második világháború és az 1956-os forradalom utáni emigrációs hullámokban kivándorolt magyarok befogadó országbeli történetét dokumentálja. A családok fontosabb birtokjogi és egyéb tulajdonjogot igazoló dokumentumai egyértelműen arra utalnak, hogy a gyakorta szélsőséges élethelyzetben meghozott, nehéz döntések mögött sok esetben nem végleges kivándorlási szándék húzódott meg. A családi iratokhoz való ragaszkodás a visszatérés lehetőségét is magában hordozza. Ennek köszönhetően a beérkező iratok között több száz éves dokumentumok is találhatók.

Az emigrációs gyűjtemények ugyanolyan sokszínűek és változatosak, akárcsak azok az emberek és családok, akik létrehozták, összegyűjtötték és megőrizték őket, és gyakran magukban foglalnak kisebb egyesületi és magánirat-gyűjteményt is. Ezek a gyűjteményrészek sok esetben nem választathatók szét egyértelműen. Az eddig beérkezett gyűjtemények szerves részeként egyéb adathordozókon lévő anyagok (hanganyagok, filmek) lehetőség szerint digitális formában kerülnek állományba vételre. Az e-levéltár projekt keretében az MNL képessé vált nagy mennyiségű digitális állomány hosszú távú megőrzésére. Ugyanakkor a beérkezett, jelenleg elenyésző mennyiségű hangzóanyag és egyéb specifikus gyűjtemény kapcsán szeretnénk az érintett közgyűjteményeket legalábbis tájékoztatni, lehetőség esetén digitális másolatban az anyagrészeket átadni annak érdekében, hogy az anyagok minél jobban kutathatók legyenek.

tes: 2016. november 2.) Az iratanyag bemutatását lásd a jelenlegi Turul folyóirat füzetben *Marczelka Árpád–Künstlerné Virág Éva*: Adalékok Felsőőr 18–19. századi társadalom- és birtoktörténetéhez egy, a Mikes Program keretében Ausztráliából hazatért irat együttes tükrében.

A beérkezett levéltári irattípusok nagy részét levelezés, naplók, egyesületek, civil és egyházi szervezetek esetén pedig a rendezvényekkel kapcsolatos gazdasági és szervezési dokumentációk, fényképek, fényképalbumok teszik ki. A gyűjtemények a szűkebb értelemben vett levéltári anyagok mellett számos egyéb irattípust is tartalmaznak, például igen nagy mennyiségben újságkivágatokat. A 20. századi kivándorlók nagy részére jellemző volt a kifejezetten szoros kötődés az anyaországhoz, a magyarságukhoz. Feltehetőleg ennek köszönhető a főként az 1950–1980-as évek iratanyagában tapasztalható, az anyaországgal kapcsolatos nagyfokú „információéhség”, főként a frissen, nagyrészt politikai okokból kivándoroltak körében. Korábban az volt az elképzelés, hogy az újságkivágatok nem tekinthetők levéltári iratanyagoknak, mivel sok példányban jelentek meg és elérhetőek voltak, nem egyedi keletkezések, ami a levéltári iratok egyik fontos ismérve. Ugyanakkor, tekintettel a fent elmondottakra, azt tapasztaltuk, hogy az újságkivágatok főként a 20. századi emigrációban fontos hírforrásként, a magyarsághoz való kötődés fontos eszközeként szolgáltak. Ennek következtében, amennyiben az ott keletkező iratanyagok szerves részeként kerülnek levéltári őrzésbe, sajátos, egyedi és egyértelműen levéltári kontextusba helyezve érdemes őket kezelni.

Fontos kiemelni azt is, hogy a 2015. évi Mikes Kelemen Program keretében megjelölt földrajzi célpontok is kiemelkedően fontosak levéltári szempontból, tekintettel arra, hogy a program által megcélzott tengerentúli diaszpórák, főként Dél-Amerika, Ausztrália és Kanada mind ez idáig alulreprezentáltak voltak emigrációs gyűjteményeinkben.

A háttér munka során a levéltárosok igyekeztek a gyűjtőpontokat üzemeltető kutatók részére információ háttérrel biztosítani, amely a helyszíni, levéltári anyagokkal kapcsolatos megkeresések megválaszolását segítette. Jellemzően, a levéltárosok igyekeztek rendszeres kapcsolatban maradni a kutatókkal, egyfajta „helpdesket” biztosítani részükre, esetenként iratértékeléseket készíteni, illetve a bemutatott iratok tartalmát és keletkezésének háttérét kideríteni, hiszen az adományozók esetenként személyes kötődésből, a családi hagyományokat tiszteletben tartva olyan iratokat is őriznek, amelynek tartalmáról, illetve történetéről nem sokat tudnak.

A 2016. év fordulópont a program levéltári koordinációjában, hiszen ebben az évben már beérkezett iratanyag adományok feldolgozásával a feladatkör teljes spektrumát végzik a kollégák.¹² A levéltár kiemelten fontosnak tartja a már meglévő adományozók tájékoztatását adományuk további

¹² Eddigi tudományos feltáró tanulmányok az Archivnet című online folyóirat 2017. évi, diaszpóratörténetet bemutató tematikus számában: *Bakó Zsigmond–M-Szabó Dorottya–Sárhegyi Tamás Felicián*: Emberi sorsok a kanadai magyar emigrációban: Lendvay-Zwickl Jenő életútja, *ArchivNet. XX. századi történeti források - online*, 17 (2017). 3. szám. <http://www.archivnet.hu/emberi-sorsok-a-kanadai-magyar-emigracioban-lendvay-zwickl-jeno-eletutja>; *Kurecskó Mihály*: Dekonspiráció az „egyházi reakcióban” - egy beszerzés története Kovrig Béla, az áldozat szemszögéből, *ArchivNet. XX. századi történeti források - online*, 17 (2017) 3. szám. <http://www.archivnet.hu/dekonspiracio-az-egyhazi-reakcioban-egy-beszerzes-tortenete-kovrig-bela-az-aldozat-szemszogebo> (Utolsó letöltés: 2017. szeptember 21.), továbbá ld. jelen füzet tudományos közleményeit.

„sorsáról”, ezért törekszünk arra, hogy az iratanyag elhelyezésére vonatkozó információkat megadjuk számukra.¹³

Az MNL részvétele a programban garanciát nyújt a beérkező emigrációs iratanyagok hosszú távú megőrzésére és kutathatóságának biztosítására. Az iratgyűjteményeket a proveniencia elve alapján, a gyűjtemény, hagyaték eredeti rendjét, illetve létrehozójának eredeti koncepcióját a lehetőségekhez mérten tiszteletben tartva, egyben helyezzük el gyűjteményeinkben. Ezek az iratanyagok számos esetben magyar nyelvűek és ezért, esetenként nyelvtudás hiányában nehezen értelmezhetők a leszármazottak és általában a befogadó ország közgyűjteményei számára. Az MNL-ben ugyanakkor elérhetőek lesznek mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás részére, természetesen a hatályos magyar

adatvédelmi törvény rendelkezéseinek tiszteletben tartásával.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az MNL tevékenysége általában véve még mindig nem elég ismert a külföldi magyarok között. A Mikes Kelemen Program kiváló lehetőséget ad arra, hogy a levéltár ismertségét jelentősen növeljük a tengerentúli magyar diaszpóra közösségek körében. Éppen ezért az MNL igyekezett erre is hangsúlyt fektetni a terepmunkát végző kutatók felkészítése során. Gondoskodtunk angol nyelvű tájékoztatók biztosításáról, és levéltári látogatás és oktatás keretében igyekeztünk személyes élményt adni számukra a kiutazásuk előtt. A levéltár számára kiemelten fontos, hogy a külföldi magyar közösségek jobban megismerjék az itt zajló tevékenységet és gyűjteményeit, hiszen ezek közös múltunk megőrzésének zálogai.

¹³ Az MNL *Bővülő történelem – az elmúlt 15 év iratajándékozásai* címmel egy rendezvénysorozatot szentelt a gyűjtőkori tevékenység bemutatásának, a Magyar Levéltárosok Egyesülete által támogatott Nyitott Levéltárak 2016. évi programsorozata keretén belül. A rendezvénysorozathoz kapcsolódó tárlaton helyet kapott néhány, a Mikes Program keretében hazatért irat. A programsorozat egyik kerekasztal beszélgetésén pedig a programban dolgozó Mikes kutatók és levéltárosok beszéltek tapasztalataikról.